Zamek kr□lewski w Przedborzu (Pawe□□ Grabalski)

30.08.2011.

Przedb□rz to bardzo stare miasto, o bogatej historii. Po raz pierwszy wzmiankowany w 1145 roku w tzw. Falsyfikacie trzemeszeñskim jako villa (wieœ), ale trudno stwierdziÄ□, kiedy powsta□□a pierwsza osada, tym bardziej, □że osadnictwo na tych terenach jest bardzo stare, jeszcze z czas□w przed chrze□□cija□□skich.

Z pewno□□ciÄ□ wp□□yw na rozw□j miasta mia□□o po□□o□żenie na wa□żnych szlakach handlowych, □□Ä□czÄ□cych wsch□d z zachodem, istnia□□a tutaj tak□że przeprawa na Pilicy. Prawa miejskie Przedb□rz otrzyma□□ prawdopodobnie za panowania Kazimierza Wielkiego, ale nie zachowa□□ siÄ□ □żaden dokument. Prawa te odnowi□□ W□□adys□□aw Jagie□□□□o w 1405 roku. Na przestrzeni wiek□w Przedb□rz siÄ□ rozwija□□, istnia□□o tu rzemios□□o, fabryki, przemys□□. Miasto odgrywa□□o wa□żnÄ□ rolÄ□ w □życiu gospodarczym kraju. Le□ża□□o na wa□żnym szlaku handlowym, o charakterze nie tylko krajowym, ale te□ż i europejskim.

Wiele razy Przedb□rz ucierpia□□ wskutek po□żar□w i wojen, po kt□rych nie wr□ci□□ ju□ż do dawnej □□wietno□□ci. Wraz z miastem zniszczone zosta□□y jego zabytki, z kt□rych do dzi□□ niewiele przetrwa□□o. Takim najciekawszym zabytkiem na pewno by□□by zamek, gdyby istnia□□.

Pierwsza powsta□□a w Przedborzu budowla kr□lewska, kt□rÄ□ potwierdzajÄ□ □□r□d□□a historyczne, zwiÄ□zana jest z kr□lem Kazimierzem Wielkim. Nim powsta□□ zamek murowany, byÄ□ mo□że istnia□□o tu jakie□□ inne, zapewne drewniane, miejsce obronne. Wielu autor□w publikacji dotyczÄ□cych Przedborza stawia takÄ□ tezÄ□, ale nie potwierdzajÄ□ tego □żadne ze znanych dotychczas dokument□w. W wyniku podzia□□u Polski na dzielnice testamentem Boles□□awa Krzywoustego z 1138 roku Pilica sta□□a siÄ□ rzekÄ□ granicznÄ□ miÄ□dzy dzielnicami i ksiÄ□stwami. Na Pilicy w Przedborzu przebiega□□a tak□że granica pomiÄ□dzy ziemiÄ□ sieradzkÄ□ i sandomierskÄ□ i istnia□□a tutaj przeprawa, co mo□że przemawiaÄ□ za istnieniem w Przedborzu jakiej□□ warowni strzegÄ□cej tej przeprawy. W Przedborzu odbywa□□y siÄ□ wiece rycerstwa. Pierwszy z nich mia□□ miejsce 9 lipca 1239 roku, a drugi w grudniu 1260 roku. Nie mamy □żadnej informacji o obiekcie, w kt□rym te zjazdy siÄ□ odbywa□□y, ale Feliks Kiryk w swojej ksiÄ□□ce „Urbanizacja Ma□□opolski. Wojew□dztwo sandomierskie XIII-XVI wiek” uwa□ża, □że fakt ten sugeruje istnienie dworu ksiÄ□□ÄŻÄ□cego i dobrze rozwiniÄ□tej osady, a dw□r ten, bÄ□d□□gr□dek, m□g□□ byÄ□ poprzednikiem zamku kazimierzowskiego. Poza tym musia□□ istnieÄ□ jaki□□ obiekt zapewniajÄ□cy bezpiecze□□stwo tak wa□żnym osobom i kt□ry by pomie□□ci□□ ca□□y orszak ksiÄ□□ÄŻÄ□cy. Kr□lewski kronikarz Jan z Czarnkowa pisze o wybudowaniu „na nowo” dworu i miasta, a wiÄ□c to tak□że mo□że nam nasuwaÄ□ sugestiÄ□ o wcze□□niejszym istnieniu tu jakich□□ umocnie□□.

Zamek czy dw□r?

PierwszÄ□ historycznÄ□ wzmiankÄ□, potwierdzajÄ□cÄ□ istnienie rezydencji kr□lewskiej w Przedborzu, znajdujemy w Kronice Jana z Czarnkowa. Kronikarz ten □ży□□ w latach panowania Kazimierza Wielkiego, podr□□owa□□ czÄ□sto z kr□lem i opisa□□ r□wnie□ż jego pobyt we wrze□□niu 1370 roku „in curia Przedb□rz per ipsum oppido et curia de novo fundatis et pulcherrime ac sumptose constructis”, czyli „na dworze Przedb□rz, przeze□□ na nowo razem z miastem za□□o□żonym, a przepiÄ□knie i zbytkownie urzÄ□dzonym”. Kronikarz u□żywa tu terminu curia, podobnie jak Jan D□□ugosz, kt□ry w swoich kronikach tak□że opisuje □w pobyt kr□la w Przedborzu. Znaczenie tego s□□owa nie jest do ko□□ca jasne w □□r□d□□ach □□redniowiecznych, mog□□o to byÄ□ po prostu okre□□lenie siedziby, chocia□ż dok□□adniejsze znaczenie mo□że nam przybli□żyÄ□ kontekst. PojÄ□cie to wystÄ□puje obok takich pojÄ□Ä□ jak fortalitium (okre□□lajÄ□cego niewielkÄ□ budowlÄ□ posiadajÄ□cÄ□ cechy obronne) i castrum (oznaczajÄ□cego zamek, fortecÄ□), ale w literaturze przedmiotu najczÄ□□ciej przyjmuje siÄ□, □że curia to by□□ po prostu dw□r (m□g□□ to byÄ□ dw□r obronny, ale nie musia□□), a wiÄ□c raczej nie by□□ to zamek. Charakter zamku obiekt m□g□□ uzyskaÄ□ dopiero w XV wieku po przebudowie i otoczeniu go murem przez W□□adys□□awa Jagie□□□□Ä□. Jednak przy braku sprecyzowania charakteru budowli powszechnie przyjÄ□□□o siÄ□ po prostu okre□□lenie zamek.

Zamek przedborski po□□o□żony by□□ w p□□□nocno-zachodniej czÄ□□□ci miasta, pomiÄ□dzy dzisiejszymi ulicami MostowÄ□, KoneckÄ□ i Podzamcze. Trudno odtworzyÄ□ jego wyglÄ□d. W miejscu, gdzie sta□□ dzi□□ sÄ□ zabudowania, a z zamku nie zachowa□□o siÄ□ prawie nic. Jedynymi □□r□d□□ami, kt□re dostarczyÄ□ nam mogÄ□ bli□ższych informacji na ten temat sÄ□ opisy lustracyjne z XVII i XVIII wieku oraz wyniki bada□□ archeologicznych. Badania archeologicznych na terenie

Przedborza prowadzone by□□y kilkakrotnie, w r□ł□ż□nych miejscach, ale badania stricte zwiÄ□zane z zamkiem prowadzone by□□y w sierpniu 1991 roku pod kierunkiem Jerzego Augustyniaka z □□□ł□dzkiego Oddzia□□u Pa□□stwowej S□□u□żby Ochrony Zabytk□w na terenie, gdzie kiedy□□ sta□□ zamek.

Funkcje zamku

W okresie swego istnienia obiekt pe□□ni□□ r□ł□ż□ne funkcje. By□□ rezydencjÄ□ my□□liwskÄ□ kr□l□w, gdy□ż w okolicznych lasach by□□o du□żo zwierzÄ□t i niekt□rzy kr□lowie upodobali sobie te miejsca na polowanie. Prawdopodobnie w ko□□cu XV wieku zamek przesta□□ byÄ□ rezydencjÄ□ kr□lewskÄ□ i przeszed□□ w formie dzier□ławy, jako niegrodowe starostwo, w rÄ□ce dzier□ławc□w. Starostwo niegrodowe w Przedborzu funkcjonowa□□o w okresie od XV do XVIII w. i w□wczas zamek by□□ siedzibÄ□ starosty. W XV wieku na zamku w Przedborzu odbywa□□y siÄ□ te□ż sÄ□dy (Przedb□rz by□□ wtedy siedzibÄ□ sÄ□du pierwszej instancji). Przez Przedb□rz prowadzi□□ ustalony przez W□□adys□□awa Jagie□□□□Ä□ trakt do Piotrkowa i miasto by□□o ostatnim przystankiem dla jadÄ□cych orszak□w kr□lewskich na sejm, a wiÄ□c zapewne na zamku zatrzymywa□□o siÄ□ kilku r□ł□ż□nych kr□l□w wraz z ca□□ym dworem (udokumentowane jest kilka pobyt□w w Przedborzu m. in. Kazimierza Jagiello□□czyka). Jako ciekawostkÄ□ mo□żna dodaÄ□, □że w□□r□d lokator□w zamku znalaz□□ siÄ□ tak□że b□□azen kr□lewski. W tzw. Formularzu Wilanowskim znajdujemy informacjÄ□, □że Miko□□aj Twar, b□□azen W□□adys□□awa Jagie□□□□y, za lata wiernej s□□u□żby u boku kr□la, dosta□□ na staro□□Ä□ do□żywotnie utrzymanie na zamku w Przedborzu, wraz ze s□□ugÄ□. Kr□l zobowiÄ□za□□ tak□że burgrabiÄ□ do dostarczania mu sukna na ubranie oraz koni dla niego i jego s□□u□żÄ□cego. Ale chyba g□□□ównÄ□ funkcjÄ□, do kt□rej zosta□□ wybudowany by□□a obrona przeprawy przez PilicÄ□. □ś wiadczy o tym jego usytuowanie oraz po□□o□żenie na wzg□rzu. Dzi□□ mo□że tego nie widaÄ□, ale w □□redniowieczu ukszta□□towanie terenu by□□o inne. W miejscu dzisiejszej ul. Podzamcze przebiega□□ g□□Ä□boki par□w, a w miejscu, gdzie dzi□□ znajduje siÄ□ ul. Mostowa by□□o znaczne obni□żenie terenu.

Lata budowy

W literaturze podaje siÄ□ r□ł□ż□ne lata budowy zamku: po 1340 roku, lata 1350-1360, albo te□ż w trzeciej Ä□wierci XIV wieku. Pierwszy potwierdzony pobyt Kazimierza Wielkiego w Przedborzu przypada na wrzesie□□ roku 1364, byli wraz z kr□lem kr□lowa El□żbieta oraz ca□□y dw□r kr□lewski, a wiÄ□c zamek ju□ż musia□□ byÄ□ gotowy do przyjÄ□cia go□□ci. Kr□l budowniczy by□□ na zamku jeszcze raz w 1370 roku, tak□że we wrze□□niu, skÄ□d wyruszy□□ na swoje s□□ynne ostatnie polowanie. CzÄ□stszym go□□ciem by□□ W□□adys□□aw Jagie□□□□o, kt□ry wed□□ug wg "Itinerarium Kr□la W□□adys□□awa Jagie□□□□y 1386-1434" odwiedza□□ Przedb□rz 13 razy, kr□l ten rozbudowa□□ zamek.

Archeologia za terenie zamku

Wspomniane wcze□□niej badania archeologiczne, prowadzone przez Jerzego Augustyniaka w 1991 roku, mia□□y na celu g□□□ównie okre□□lenie przebiegu mur□w zamkowych. Prace by□□y utrudnione z tego wzglÄ□du, □że na obszarze, gdzie znajdowa□□ siÄ□ zamek, dzi□□ jest gÄ□sta zabudowa i niemo□żliwe by□□o zlokalizowanie wykop□w w dowolnych miejscach. Wykonano 18 wykop□w o □□Ä□cznej powierzchni 153 m. kw., z czego jeden mia□□ d□□ugo□□Ä□ 55 m i przecina□□ ca□□e wzg□rze zamkowe. Prace te mia□□y charakter wycinkowy, dlatego przebieg mur□w jest przypuszczalny. Opr□cz fragment□w fundament□w odkryto r□ł□ż□ne przedmioty, fragmenty kafli, szkie□□, jednak nie wszystkie zwiÄ□zane by□□y z historiÄ□ zamku.

Pr□ba rekonstrukcji za□□o□żenia zamkowego wg J. Augustyniaka (1 – zamek XIV wieczny, 2 – mur obronny z pocz. XV w., 3 – przebudowa w XVII w.)

Materia□□em budowlanym by□□ piaskowiec miejscowego pochodzenia, □□Ä□czony zaprawÄ□ wapiennÄ□. W wykopie w okolicach miejsca, w kt□rym sta□□a wie□ża znaleziono te□ż ceg□□y, le□żÄ□ce luzem, pochodzÄ□ce prawdopodobnie z XIV-wiecznej budowli, ale wszystkie z odkrytych w wykopach fragment□w mur□w wykonane by□□y z piaskowca. Grubo□□Ä□ mur□w budynku mieszkalnego to 130 cm, □□cian wewnÄ□trznych dzia□□owych 120-130 cm, mury wie□ży mia□□y

grubo□□Ä□ 145-150 cm. Wed□□ug Augustyniaka dachy budynk□w poczÄ□tkowo przykryte by□□y dach□wkÄ□ typu mnich-mniszka, dopiero po przebudowach zastÄ□piono je gontem, o czym mo□emy siÄ□ dowiedzieÄ□ z jednej z XVII-wiecznych lustracji. Posadzki wy□□o□one by□□y zielonÄ□ glazurÄ□, a potem, na co wskazuje tak□e wspomniana lustracja, pawimentem, czyli drewnianÄ□ posadzkÄ□ dekoracyjnÄ□, mozaikÄ□. Pomieszczenia ogrzewane by□□y piecami kaflowymi.

Dzieje zamku

O poczÄ□tkach zamku i pierwotnym jego wyglÄ□dzie niewiele mo□emy powiedzieÄ□. Pierwszy dok□□adniejszy opis znajdujemy dopiero w lustracji z I po□□owy XVII wieku. Na podstawie bada□□ archeologicznych ustalono, □e w sk□□ad pierwotnego, XIV-wiecznego za□□o□enia wchodzi□□ budynek mieszkalny, tzw. d□□ugi dom, wystÄ□pujÄ□cy w wielu zamkach kazimierzowskich (np. w Szyd□□owie, Przyszowie czy Bochni) o wymiarach 31 x 13 m, do kt□rego przybudowana by□□a czworoboczna wie□a o wym. 4,7 x 5,2 m, pe□□niÄ□ca najprawdopodobniej rolÄ□ kaplicy. G□□□wna o□□ budynku przebiega□□a wsch□d-zach□d.

Drugi etap dziej□w zamku zwiÄ□zany jest z kr□lem W□□adys□□awem Jagie□□□□o. 2 kwietnia 1405 roku kr□l odnowi□□ spalone przywileje Przedborza. Zmieni□□ siÄ□ wtedy uk□□ad urbanistyczny miasta, ale nowy wyglÄ□d zyska□□ te□ sam zamek. Wybudowany zosta□□ mur obronny o grubo□□ci 1,3 m, wykonany z piaskowca. Od strony p□□□nocnej mur przebiega□□ skrajem wzg□rza zamkowego (liniÄ□ muru widaÄ□ jeszcze na XIX-wiecznych planach miasta, np. na planie Przedborza i przedmie□□cia Widoma wyk. w 1828 roku przez J. W. Jarockiego). Jednym kra□□cem najprawdopodobniej □□Ä□czy□□ siÄ□ ze □□cianÄ□ p□□□nocnÄ□ budynku zamkowego, drugim dochodzi□□ do przypory, stojÄ□cej dzi□□ przy ul. Podzamcze i dalej skrÄ□ca□□ na po□□udnie. Ten odcinek mia□□ d□□ugo□□Ä□ ok. 47 m i znajdowa□□a siÄ□ w nim brama wjazdowa na dziedziniec. Dalej mur skrÄ□ca□□ pod kÄ□tem prawie prostym i dochodzi□□ do po□□udniowo-wschodniej przypory wie□y. Ten odcinek mia□□ d□□ugo□□Ä□ 50 m. Tak zamkniÄ□ty obszar mia□□ ok. 2300 m. kw. powierzchni. Zamek za czas□w W□□adys□□awa Jagie□□□□y mia□□ podobny uk□□ad do zamku w Szyd□□owie. Po 1405 roku Przedb□rz sta□□ siÄ□ siedzibÄ□ sÄ□du pierwszej instancji. W sk□□ad orszaku kr□lewskiego wchodzi□□o nawet 300-400 os□b, a wiÄ□c mo□na te□ przypuszczaÄ□, □e opr□cz du□ego domu na terenie zamku znajdowa□□y siÄ□ r□wnie□ inne zabudowania, prawdopodobnie drewniane. Nie wiemy nic na temat przebudowy samego budynku zamkowego, nie wiemy te□ dok□□adnie w jakich latach mia□□y miejsce te prace. Kr□l przebywa□□ w Przedborzu m. in. w latach 1405, 1406 i 1409, wtedy mog□□y siÄ□ odbywaÄ□ prace budowlane na zamku, ale to jedynie przypuszczenie.

Trzeci etap historii zamku przypada na wiek XVI. Materia□□y znalezione podczas wykopalisk oraz odkryty w 1960 roku podczas kopania fundament□w pod budynek Izby Rzemie□□lniczej blok piaskowca, stanowiÄ□cy fragment nadpro□a (znajdujÄ□cy siÄ□ obecnie w przedborskim muzeum) potwierdzajÄ□, □e w XVI wieku budynek zamkowy mia□□ charakter renesansowy. Jego przebudowa w tym okresie wiÄ□zana jest z rodem Le□e□□skich, kt□rzy dzier□awili ekonomiÄ□ i starostwo przedborskie w latach 1515-1569, a przede wszystkim z osobÄ□ Jana Le□e□□skiego, kt□ry po □□mierci ojca, Abrahama (ok. 1529 roku) zosta□□ starostÄ□ przedborskim. By□□ to okres sprzyjajÄ□cy dla rozwoju Przedborza. W 1520 roku istnia□□a tu szko□□a, w 1540 roku wymieniana jest □□a□□mia publiczna, a w 1545 roku szpital. Jak uwa□a Augustyniak, wtedy te□ przypuszczalnie przebudowano i zamek. W 1550 roku miasto nawiedzi□□ po□ar, w wyniku kt□rego zapewne ucierpia□□ te□ zamek i to mog□□o byÄ□ powodem jego przebudowy. Pierwsza znana lustracja zamku przedborskiego pochodzi z 1636 roku, opisuje obiekt w miarÄ□ dok□□adnie i najprawdopodobniej przedstawia jego wyglÄ□d podobny do tego, jaki zyska□□ w wyniku przebudowy przez Le□e□□skiego.
Wjazd do zamku znajdowa□□ siÄ□ od strony miasta i prowadzi□□ przez wie□ÄÄ□ bramnÄ□. Przed bramÄ□ by□□ dziedzi□□czyk ogrodzony „drylowaniem”. Wrota otwiera□□y siÄ□ na dwie strony, po ich prawej stronie by□□a psiarnia. Za wrotami, po lewej stronie znajdowa□□a siÄ□ izdebka dla „wrotnego” z piecem kaflowym i kominem, o jednym oknie. Dalej, tak□e po lewej stronie, by□□ „wschod drzewiany” na g□rÄ□. W jego po□□owie by□□ schowek na siano i s□□omÄ□, a na piÄ□trze izba z komnatÄ□. W izbie znajdowa□□ siÄ□ piec z zielonych kafli, mia□□a ona trzy szklane okna. W komnacie by□□o okno bez szyb oraz komin. Dach nad bramÄ□ pokryty by□□ gontem, a „szczyty od miasta po prusku murowane”. Pod bramÄ□ by□□a sklepiona piwnica. Przy bramie po lewej stronie znajdowa□□a siÄ□ stajenka, a nad niÄ□ spichlerz. Obok stajnia wiÄ□ksza, a przy niej przy murze miejsce na drewno. Naprzeciw stajni by□□a wozownia. Na dziedzi□□cu znajdowa□□a siÄ□ tak□e studnia „z baniÄ□ guntami pobita, kube□□ □elazem skowany”.

Do budynku wchodzi□□o siÄ□ przez sie□□. Na parterze, po lewej stronie za wej□□ciem usytuowana by□□a „izba sto□□owa” o trzech szklanych oknach, w niej piec „pstrych kafli” i w kÄ□cie komin. Przy kominie drzwi do izby bocznej o jednym oknie szklanym z piecem i kominem, z niej przej□□cie do kolejnej, w sumie (oprÓcz „izby sto□□owej”) siedem „izdeb i izdebek”, majÄ□cych □□Ä□cznie 13 okien i wyposaÞonych w 7 piecÓw z pstrymi kaflami, z kominami, a na pod□□ogach pawiment.

Na piÄ□trze znajdowa□□a siÄ□ „izba wielka sto□□owa”, w ktÓrej by□□ piec kaflowy z pstrymi kaflami, z kominem i „parkiem dla muzyki (…) okien wniey sklannych niema□□ych 5. pawiment z tarcic w SzachownicÄ□”. Obok by□□a „sioneczka” o trzech szklanych oknach i z okiennicami na zewnÄ□trz, na pod□□odze „pawiment drzewiany”. Znajdowa□□ siÄ□ tam takÞe „piec pstry z herbami KrÓlJMo□□ci” oraz murowany komin. Za piecem „wschodek” na dÓ□□. „Po□□ap” (sufit?) malowany. Dalej „z izby tey Wielkiey nazad idÄ□c sÄ□ drzwi na ganek, z ktÓrego drzwi do kaplicy, w ktÓrej pod wierzchem Ganek dla muzyki, okien 5”. W sumie na piÄ□trze by□□o takÞe 13 otworÓw okiennych. Mog□□y one mieÄ□ rÓÞne wymiary.

Budynek by□□ czÄ□□□ciowo podpiwniczony, mia□□ dwie „sklepiste” piwnice. Dach by□□ pokryty gontem.

Po omÓwieniu budynku mieszkalnego zamku, lustratorzy opisali ogrÓdek w□□oski, w ktÓrym po□□rodku by□□a „bania z tarcic budowana” (szopka drewniana? altanka?), a wokÓ□□ „quadratÓw cztery rÓÞnym zielem wysadzone”. OgrÓdek dochodzi□□ aÞ do samej rzeki i by□□ dostÄ□pny „prosto z pa□□acu”. Dalej nastÄ□powa□□ krÓtki opis starego drewnianego domu. Na koniec lustratorzy stwierdzajÄ□, Þe mur dooko□□a jest dobry.

Po tej lustracji zamek prawdopodobnie sp□□onÄ□□□ wraz z ca□□ym miastem, podczas wielkiego poÞaru, jaki nawiedzi□□ Przedbórz w 1638 roku. Zniszczenia musia□□y byÄ□ bardzo duÞe, gdyÞ po przebudowie zmieni□□ siÄ□ uk□□ad budynku. Z poprzedniego, XVI-wiecznego wykorzystano jedynie wschodniÄ□ jego czÄ□□□Ä□ wraz z wieÞÄ□, co moÞe sugerowaÄ□, Þe czÄ□□□Ä□ pozosta□□a nie nadawa□□a siÄ□ do remontu. Nowy budynek dostawiony by□□ od po□□udnia prostopadle do poprzedniego za□□oÞenia i mia□□ d□□ugo□□Ä□ 18 m (nie uda□□o siÄ□ ustaliÄ□ jego szeroko□□ci). Teraz o□□ g□□Ównа budynku przebiega□□a w kierunku pÓ□□noc-po□□udnie. Jak czytamy w sprawozdaniu archeologicznym, „fragment poprzedniego za□□oÞenia wystawa□□ teraz od zachodu w formie ryzalitu i taki zarys budowli zapamiÄ□ta□□ Ferdynand Nax w roku 1776. Na bardzo schematycznym rysunku zamku w Przedborzu Nax usytuowa□□ jeszcze jakÄ□□□ wieÞÄ□ w pÓ□□nocno-zachodnim naroÞniku” [Chodzi tu o mapÄ□ „Bieg Pilicy od Przedborza do uj□□cia”, autorstwa architekta Ferdynanda Naxa, powsta□□Ä□ w roku 1776 w zwiÄ□zku z prowadzonymi przez niego robotami wodnymi na Pilicy. Mapa, o wym. ok. 50 cm szeroko□□ci na ponad 3 metry d□□ugo□□ci, znajduje siÄ□ w zbiorach AGAD w Warszawie, o mapie moÞna przeczytaÄ□ TUTAJ]. Jak ustali□□ Jerzy Augustyniak, na podstawie odnalezionego materia□□u oraz reliktÓw murÓw, przybliÞony czas powstania nowego budynku przypada miÄ□dzy rokiem 1638 a 1655. W tym okresie starostÄ□ przedborskim by□□ Stanis□□aw Koryci□□ski.

Losy zamku po „potopie szwedzkim”

W latach 1655-1656 przychodzi „potop szwedzki”. Bardzo ucierpia□□o wtedy miasto, w ktÓrym zosta□□o tylko 30 domÓw, ale i zamek, ktÓry juÞ niestety nie zosta□□ odbudowany. W lustracji z 1660 roku czytamy, Þe „jest zamek w Przedborzu murowany, w dolnych izbach dwu sÄ□ piece i okna, w inszych gÓrnych pokojach okien i piecÓw nie masz, jeno pod nie fundamenta wystawione, przetoÞ zalecamy p. staro□□cie, aby wcze□□nie zabieÞa□□ [zapobieg□□] dalszej ruinie tak piÄ□knego pa□□acu, mianowicie dachem nowym opatrzyÄ□ kaza□□”. Przy tych ruinach by□□ browar, ale takÞe zniszczony i ograbiony ze sprzÄ□tÓw, „kot□□a w nim, ani garnca nie masz”. MoÞna z tego opisu wywnioskowaÄ□, Þe budynek zamkowy musia□□ byÄ□ okaza□□y. Nie wiemy jednak czy apel ten odni□s□□ jaki□□ skutek. Kolejna lustracja starostwa przedborskiego zosta□□a przeprowadzona dopiero w 1768 roku, ale w jej opisie zamek by□□ juÞ ca□□kowicie opuszczony i zrujnowany: „Zamek w starych murach spustosza□□y, zrujnowany, nad trzema izbami mia□□ dach, reszta wali siÄ□...” Dalsze lustracje pokazujÄ□ juÞ tylko coraz gorszy obraz. Ta z 1789 roku zasta□□a w mie□□cie tylko ruiny zamku, nie zamieszka□□e i niezagospodarowane, informuje teÞ o sprzedaniu czÄ□□□ci budynkÓw □□ydom: „MiÄ□dzy austeryami staro□□cie□□skiemi, sÄ□ rudera zamku do niczego niezdatne. Do murÓw zamkowych sÄ□ przystawione chatki 3, ledwie mieszkalne i upadajÄ□ce (…). Jest takÞe domÓw do zamku

nale□ż□cych 2, □ydom sprzedanych”.

W zbiorach wroc□□awskiego Ossolineum znajdujÄ□ siÄ□ „Dzienniki Gustawa Kaliksta Biron” z lat 1791-1793, kt□ry podczas swoich podr□□y po Polsce odwiedzi□□ Przedb□rz i w owych dziennikach naszkicowa□□ ruiny przedborskiego zamku. Na rycinach widzimy dwa fragmenty mur□w, najprawdopodobniej budynku, z przej□□ciami na dole i otworami okiennymi na g□rze, o r□□nej wielko□□ci, widaÄ□ te□ kilka detali architektonicznych.

Zamek istnia□□ w ruinie jeszcze do poczÄ□tku XIX wieku. W opisie Przedborza z 1812 roku znalaz□□ siÄ□ tak□e opis terenu zamku: „Dom Bugaj przy murzysku starym od zamku w ulicy na ko□□skim targowisku (...) Zamek kr□lewski, z kt□rego tylko u□□omki mur□w pokazujÄ□, obwodu ma □□okci 84 kwadratowych. PomiÄ□dzy rozwalinami tego zamku przystawili sobie mieszczanie i □□ydzi domy (...). Pod zamkiem tym sÄ□ piwnice, z kt□rych 5 na u□ytek skarbu sÄ□ obr□cone, reszta puste i czÄ□□ciami zawalone”. Wymieniony w opisie "Dom Bugaj" by□□a to jedna z kilku karczem, sta□□a pod zamkiem, mia□□a wielkÄ□ izbÄ□ i jednÄ□ komorÄ□. W 1834 roku Przedb□rz nawiedza kolejny ogromny po□ar. Jak uwa□a Jerzy Augustyniak, w wyniku porzÄ□dkowania wzg□rza zamkowego ruiny zosta□□y ca□□kowicie rozebrane, a materia□□ sprzedany bÄ□d□□wykorzystany do budowy dom□w. Wtedy mog□□a tak□e powstaÄ□ brama przy ul. Koneckiej, kt□ra mylnie jest wiÄ□zana z zamkiem. XIX-wieczne czasopisma opisujÄ□ jeszcze zrujnowane budynki nale□ÄÄ□ce do zamku. Przyjaciel Ludu z grudnia 1836 roku przedstawia rycinÄ□, na kt□rej sÄ□ „szczÄ□tki domu Kazimierza W. w Przedborzu”. Autor artyku□□u pisze: „dom, w kt□rym spoczywa□□ stoi (…) bez dachu, w zupe□□nem zniszczeniu. (…) wstÄ□pi□□em do tego starodawnego budynku (…) Ka□dy kamie□□ patrza□□ na mnie okiem przesz□□o□□ci, i zdawa□□o siÄ□, □e chcia□□ siÄ□ m□□ciÄ□ za zniewa□onÄ□ staro□ytno□□Ä□ gro□ÄÄ□c upadkiem; lecz jakÄ□ bole□□Ä□ uczu□□em, gdy wszed□□szy g□□Ä□biej, zamiast cieni□w kr□la (…) zasta□□em brudnego □□yda, przy ma□□ej □□wieczce, bystremi oczyma rachujÄ□cego ca□□odziennÄ□ lichwÄ□ (…) PrzejÄ□ty smutnemi uczuciami tera□□miejszo□□ci, gdzie zabytki wielko□□ci tak ma□□o sÄ□ szanowane, opu□□ci□□em te progi”. Opis mo□e dotyczyÄ□ jednego z dw□ch dom□w nale□ÄÄ□cych do zamku i sprzedanych □□ydom, o kt□rych mowa w lustracji z 1789 roku.

SzczÄ□tki domu Kazimierza W. w Przedborzu (Przyjaciel Ludu nr 22 z 3.12.1836 roku)

W jednym z numer□w Tygodnika Ilustrowanego z 1863 roku tak□e znajdujemy artyku□□ o zamku, w kt□rym czytamy: „nawiedzali to miejsce i kr□l W□□adys□□aw Jagie□□□□o (…) i nastÄ□pcy jego, mi□□o□□nicy □□owiectwa, ztÄ□d bywa□□ zawsze do tego celu przygotowany i starannie utrzymywany. Zniszczyli go dopiero wraz z miastem Szwedzi (…) tak dalece, □e lustracya z r. 1660 mury bez dachu, a pokoje bez okien i piec□w zasta□□a. Gdy za□□, pomimo zakaz□w danych starostom ze strony lustrator□w, naprawÄ□ uszkodze□□ siÄ□ nie zajÄ□to, zamek w Przedborzu do zupe□□nej nachyli□□ siÄ□ ruiny i dzi□□ tylko z niego szczÄ□tki pozosta□□y, tak jak na (…) drzeworycie sÄ□ przedstawione”. Ilustracja E. Fabija□□skiego przedstawia fragment czworobocznej wie□y (baszty), prawdopodobnie wie□y bramnej, a wiÄ□c jeszcze w 1863 roku jakie□□ fragmenty zabudowa□□ istnia□□y.

SzczÄ□tki zamku w Przedborzu, rys. Fabija□□ski (Tygodnik Ilustrowany nr 186 z 1863 roku s. 156)

Przedb□rz i okolice. Fragment Mapy Zachodniej Galicji A. Meyera von Heldensfelda z lat 1801-1804, Wiede□□, Österreichisches Staatsarchiv-Krigsarchiv. Widoczny zarys terenu zamkowego.

Do dnia dzisiejszego z zamku nie zosta□□o prawie nic. Mo□emy oglÄ□daÄ□ jedynie niewielki relikt

muru (przypory?), pochodzÄ□cy z XV w., kt□ry znajduje siÄ□ przy ul. Podzamcze. Zachowa□□y siÄ□ tak□e fragmenty piwnic, ale wej□□cie do nich znajduje siÄ□ na terenie prywatnej posesji. Nale□y tylko ubolewaÄ□, □e historia tak obesz□□a siÄ□ z zamkiem przedborskim. Szkoda, □e nie zachowa□□y siÄ□ choÄ□ fragmenty budynku, wtedy mo□na by by□□o wiÄ□cej powiedzieÄ□ na temat zamku, a i Przedb□rz by mia□□ ciekawÄ□ atrakcjÄ□ turystycznÄ□.

Pawe□□ Grabalski

Bibliografia:

1) J. Augustyniak, Sprawozdanie z bada□□ archeologicznych na zamku w Przedborzu w 1991 r. (maszynopis);

2) D. Kalina, „Pozosta□□e zamki i rezydencje kr□lewskie na terenie dawnego wojew□dztwa sandomierskiego”, [w:] „P□□□no□□redniowieczne zamki na terenie dawnego wojew□dztwa sandomierskiego”, Kielce 2005, s. 258-266;

3) J. Pietrzak, „Archeologia o Przedborzu, czyli co mo□na powiedzieÄ□ o dziejach miasta w □□wietle dotychczasowych bada□□”, Zeszyty Radomszcza□□skie tom III, Radomsko 2009, s. 153-164;

4) S. Wr□blewski, „Zamki i dwory obronne wojew□dztwa sandomierskiego w □□redniowieczu”, Nowy SÄ□cz 2006, s.96-97, 132;

5) F. Kiryk, „Urbanizacja Ma□□opolski. Wojew□dztwo sandomierskie XIII-XVI wiek”, Kielce 1994, s. 106-107;

6) T. Poklewski-Kozie□□ □□, „Zniszczona przestrze□□ rynku w Przedborzu nad PilicÄ□. Dzieje kszta□□towania siÄ□ (XVII - XX w.), mo□liwo□□ci odtworzenia”, Kwartalnik Architektury i Urbanistyki, rok: 1998, T. 43, z. 1-2 , s. 135-143;

7) T. A. Nowak, „Najstarsze dzieje Przedborza”, Gazeta Radomszcza□□ska nr 7 z 2009 r., s. 6;

8) „Kronika Jana z Czarnkowa”, t□□. J□zef □□erbi□□ □□o, Krak□w 2009, s. 23;

9) M. Wilska, „B□□azen na dworze Jagiellon□w”, Warszawa 1998, s. 27, 103, 133, 174, 234;

10) Przyjaciel Ludu nr 22, z 3.12.1836 r., s. 172;

11) Tygodnik Ilustrowany nr 186, z 1836 r., s. 156.